

szár válasza figyelemre méltó volt. A keresztények ellen nem szabad „hajtóvadászatot indítani” – írta. – „Ha a bíróságaitok elé kerülnek, és rájuk bizonyítják bűnüket, meg kell büntetni őket... Bírósági eljárásban azonban semmiféle helyük nem lehet névtelen listáknak. Ez nagyon kellemetlen precedenst teremtene. Nem illik a római polgárokhoz.” Bár a hivatalos római álláspont nem volt túl toleráns a keresztényekkel szemben, érdemes megjegyeznünk Traianus bölcs választát: államunk szilárd értékeire hivatkozva kerülhetjük csak el, hogy különösen rossz példát mutassunk a társadalom szélére szorult kisebbségi csoportokkal való bánásmódban. Korunk számára nem ez az egyetlen lecke, amit a római történelemből tanulhat. Róma fáradságos hadjárata az észak-afrikai numídiái királyság ellen a Kr. e. 2. században azt szemlélteti, hogy a távoli, kevésbé ismert ellenfelekkel vívott, elhúzódó háborúk esetén túl nagy árat kell fizetni a győzelemért emberéletben és anyagiakban, a megromlott közhangulat és a hadikészletek kimerülése miatt. Kr. e. 146-ban Róma Karthágó feletti végső győzelmének utóhatásai emlékeztetőkül szolgálnak arra, hogy egy hirtelenjében egypólusúvá vált világban milyen nehézségekkel kell szembenéznie egy vezető szerepbe került országnak: Rómában a külső ellenség eltűnésével támadt úrt a belviszályok töltötték ki, az elhanyagolható problémák pedig a létet fenyegető veszélyekként jelentkeztek. Továbbá Theodosius császár Kr. u. 380-ban kiadott rendelete, mely minden római alattvalótól megkövetelte, hogy higgyen a keresztény Szentháromságban, és ami elkerülhetetlenül a vallásüldözésekhez vezetett, arra tanít bennünket, hogy óvakodjunk azoktól a politikusoktól, akik nem szívesen hallják az eltérő véleményeket, vagy éppen parancsba adják egy uralkodó nézet elfogadását.

Valójában rengeteget tanulhatunk a rómaiaktól – ha van bátorságunk élni a lehetőséggel. Ha így vesszük a kezünkbe Mary Beard könyvét, a római történelem legfényesebb ezer évéről kapunk átfogó bevezetést, mely arról győz meg, hogy – a szerző szavaival élve – miért „fontos Róma”, és emlékeztet bennünket arra, hogy miért igaz ez különösképpen napjainkban.

(*Foreign Affairs*)

William Armstrong:

Atatürk: egy birodalom örököse

Ryan Gingeras: *Musztafa Kemal Atatürk: egy birodalom örököse* című könyvének recenziója (Oxford University Press, 2015, 212 oldal)

Musztafa Kemál Atatürk esetében közel sem olyan egyértelműek a dolgok, mint ahogy azt leglegkezebb csodálói vagy legádázabb ellenzői hinni szeretnék. Az előzőek számára a Török Köztársaság megalapítója látnok volt, aki egymaga rántotta vissza Törökországot a szakadékból. Az utóbbiak egy demokráciaellenes zsarnokot látnak benne, aki maradó károkat okozott azáltal, hogy elvágta Törökországot oszmán örökségétől.

A valóság ennél bonyolultabb. Mindkét fél elkövette többek között azt a hibát, hogy Atatürk forradalmát előzmények nélkülűnek tüntette fel. Az ideológusokkal szembehelyezkedve az utóbbi évtizedek számos kutatója hangsúlyozza a történelmi folytonosságot az oszmán és a köztársasági időszak között. A nyugatosodás, a katonai reform, a nyelvreform és a világias modernizáció gyökerei az oszmán birodalom végső éveire nyúlnak vissza. Bár papírra vetve látványosnak tűnt a kemáli program, valójában olyan alapokra épült, melyek évtizedekkel korábban az oszmán érában is jelen voltak már.

Ryan Gingeras új Atatürk-életrajzában kiemeli e folytonosság jelentőségét, miközben a köztársaság korai szakaszában zajló hatalmas változásokat is elismeri. Tudományos szempontból a könyv nem közöl túl sok újat, viszont az eddigi kutatások kiegyensúlyozott, elegánsan megírt szintézise. Kevesebb, mint kétszáz oldalon kiváló bevezetést kínál a témába.

A folytonosság megőrzésének egyik kulcsfontosságú területe volt, hogy a fiatal Török Köztársaság fő vonalakban követte az ifjútörökökként is ismert Egység és Haladás Bizottsága (Ittihád ve Terakki Dzsemijeti) által megkezdett utat. A Bizottság tábornokai vezették azt a forradalmat, mely II. Abdul Hamid oszmán szultánt 1908-ban az alkotmányos kormányzás elfogadására kényszerítette, s mely az állam megmaradásának zálogát a modernizációban

látta. A Bizottság tartotta kézben az irányítást az első világháború alatt, Musztafa Kemál pedig egyik tagja volt. Később előnye származtak abból, hogy nem viselt magas rangot. Míg bátor tábornokként tűnt ki Gallipoli védelmében és a közel-keleti fronton, elhatárolódott a Bizottság parancsnokaitól, akiknek hírnevét beszenyezte a háborús konfliktus. Ez adta neki a politikai tőkét, melynek segítségével – az ellenállás vezetőjeként – fel tudott lépni az 1920-as **sèvres-i diktátum**⁶ Törökországot büntető határozata ellen.

A győztes nacionalista erők 1923-ban kikiáltották a Török Köztársaságot. Az új rezsim az anatóliai Ankarával mint fővárossal gyökeresen új kezdetet jelentett egy olyan térségben, melyet 12 évnyi szüntelen háború merített ki. A köztársaság programja jogállami törvényekkel váltotta fel a vallási törvényeket, lerombolta a szultánátus és a kalifátus intézményét, megújította a török nyelvet, és megszabta, milyen ruhákat szabad, illetve tilos viselni. Mint a kései oszmán korszak minden vezető szerepet betöltő köztisztviselője, Atatürk is abban a hitben volt, hogy a modernizáció azonos a centralizációval. A birodalom gyötrelmes hanyatlásának láttán az a mély meggyőződés töltötte el, hogy a területi integritást egyedül csak a centralizáció szavatolhatja. Mikor az újonnan megalakult Nagy Nemzetgyűlés 1924-ben összeült, hogy véglegesítse a köztársaság alkotmányát, „a tagok nem voltak hajlandók semmiféle keretet biztosítani a területi autonómia számára Törökország egyetlen részén sem”.

Figyelembe véve a világi napirendi pontokat, a sors iróniája, hogy az új Török Köztársaságban a muzulmán vallás volt az állampolgárság elnyerésének fő kritériuma; ezzel magyarázható a nem török ajkú muzulmán népesség áttelepítése Anatóliába Görögországból és más helyekről. Musztafa Kemál egyszerű pozitivistá elgondolása alapján arra számítottak, hogy a nem török ajkú etnikai kisebbségek saját érdekükben felveszik az államilag gyártott török nemzeti identitást. Az ankarai kormánynak azonban lázadások sorozatával kellett szembenéznie – gyakran Anatólia kurdok lakta keleti részén,

6 A Párizs környéki békeszerződések keretében 1920. augusztus 10-én Mehmed Vahideddin szultán küldöttei és az antant hatalmak aláírták a sèvres-i békeszerződést, amely megfosztotta az Oszmán Birodalmat területeinek körülbelül a 3/4-étől.

amelyeket rendszerint kegyetlenül levert. Az elsöprő erejű reformok mögött egy mindinkább keményvonalas államigazgatás állt Musztafa Kemál 1938-ban bekövetkezett haláláig (az Atatürk, azaz „a törökök atyja” nevet 1934-ben kapta). Gingeras könyvéből megtudjuk, hogy Atatürk és környezete mivel igazolták ezeket az intézkedéseket. Állításuk szerint a tekintélyelvű kormányzást „nem lehet függetleníteni a társadalmi és politikai reformoktól; mindkettő egy erős, független és szuverén állam fenntartását szolgálja”. Kemál hívei számára a gyors ütemű modernizáció és a szekularizáció nemcsak hogy kívánatosak – feltétlenül szükségesek voltak az ország nehezen kivívott szabadságának megőrzéséhez. Miután a szultán az idegen megszállók fennhatósága alatt volt Isztambulban 1918-tól 1923-ig, a szekularizmust nem lehetett pusztán a hatalmi elit divathóbortjának tekinteni, hanem az állam függetlenségét és biztonságát szavatoló nélkülözhetetlen tényezővé vált. Gingeras a következőképpen írja le ennek logikáját: „A köztársaság intézményének megvédése és függetlenségének megőrzése a közkeréksők és az intézmények radikális megváltoztatását kívánta meg, ami az anatóliai oszmán társadalmat mindenekelőtt hódításra épülő, erőszakos és megalázó jellege miatt ítélte el. A szigorúan világi kormányprogram nem egyszerűen a közizlés és az értékek megváltoztatását jelentette a haladás érdekében, hanem Kemál úgy ítélte meg, hogy az iszlámot kell száműzni a véleménynyilvánítás fórumairól és a politikai életből, mert egy olyan birodalmi kultúra szerves része volt, amely kikezdte, illetve korlátozta a kormány ésszerű és hatékony válaszadásra való képességét.”

Míg a *Birodalom örököse* méreteihez képest egy bámulatra méltóan részletes könyv, némely tekintetben talán egy kis kiegészítésre szorul. Például a fiatal köztársaság gazdaságpolitikájának megvitatására alig szán egy oldalt a szerző. Másutt a Szabad Republikánus Párt 1930-as felbomlásáról írva túlzott mértékben Musztafa Kemálra hárítja a felelősséget, akitől elsődlegesen származott az ellenzéki párt létrehozásának ötlete, és aki nem valószínű, hogy annak feloszlását akarta volna az Izmet İnönü miniszterelnöktől származó nyomás hatására.

Mindent összevéve a könyv nagyszerű és tárgyilagos bevezető a témába. „Ahelyett, hogy véleményt nyilvánítana, mi szerint [Atatürk]

látnok volt vagy szörnyeteg”, Gingeras így ír:

„Tetteit és teljesítményét ebben a korszakban leghelyesebb talán közvetlen múltja, valamint a két háború közti időszak általános politikai összefüggéseinek lencséjén keresztül látni. Ha figyelembe vesszük az ifjútörök mozgalom jegyében eltelt fiatalságát és más totalitárius vezetők megközelítését a háborút követő években, a Gázi (‘hős’) eredményei és túlkapásai nem tűnnek már annyira kiugrónak, viszont érthetőbbek.” Ez annak az érvelésnek egy kifinomultabb változata, mely Atatürköt a „korszak sajátosságaira” (dönemin sartlari) hivatkozva menti fel, s melyet Törökországban gyakran ér kritika a köztársaság kezdeti korszakában elkövetett jogtalanságok semmibe vévése miatt. Természetesen Gingeras nem ezt teszi. Pusztán annyit mond, hogy Atatürköt saját történelmi korának elvárásai alapján kellene megértenünk – mikor is az önkényuralmi rendszerek jelentették a normát Európa-szerte. Hiba volna Törökország első elnökét akár örökérvényű elvek halhatatlan jelképének látni, akár az Emberi Jogok Európai Bíróságának ma érvényes szabályai alapján elítélni. Ezt leghűségesebb híveinek és legszigorúbb bírálóinak is egyaránt szem előtt kell tartaniuk.

(*Hürriyet Daily News*)

Bill Purves

A Fekete Sárkány folyam: Utazás az Amuron – birodalmak határa mentén

Dominic Ziegler: Black Dragon River: A Journey Down the Amur River at the Borderlands of Empires című könyvének ismertetése (Penguin Kiadó, 2015, 368 oldal)

Bill Bryson már bebizonyította⁷, hogy nem szükséges bejárni az Appalache-hegység túraútvonalainak nagy részét ahhoz, hogy egy igen jó könyvet írjunk róla. Dominic Zieglernek

⁷ Az Appalache-hegység 3500 km-es gyalogtúraösvényéről, az Appalachian Trailről írott bestseller (*Walk in the Woods*). A megszelídített vadon bejárását valóságos zarándokútként tartják számon.

sikerült ugyanezt megvalósítania az Amur (kínaiul *Heilungcsiang*) folyó esetében.

Ziegler elindult, hogy kövesse a folyót eredetétől a torkolatáig, de a politika közbeszólt: mivel Oroszország és Kína között ma az Amur képezi a határvonalat teljes hosszának nagy részén, és a part mindkét oldalon tele van aknákkal és szögesdróttal. Ha egy külföldi szeretne végigmenni a folyó mellett, útjának legjavát valószínűleg a transzszibériai vasúton fogja tölteni, mint ahogy ez Zieglerrel is történt.

Ezért *A Fekete Sárkány folyam* nem igazán egy amuri utazás történetét meséli el, mint alcíme állítja. A Dervla Murphy- vagy Rob Lilwall⁸-stílusú útbeszámolóknak csak rövid időre tűnnek fel egy-egy fejezetben.

Ehelyett a folyó történelmi esszék sorát összekötő témaként szolgál, hasonlóan Jeremy Seal könyvéhez, melyet a törökországi Meander folyóról írt. Ziegler a forrásvidéktől indul el, és állhatatosan halad lefelé. Az elején Dzsingisz kánról és az eredetvidéken vívott 13. századi csatákról értekezik, aztán halad tovább a történelemben, amíg – a torkolathoz közeledvén – el nem ér az orosz Távol-Kelet mai életének megvitatásáig.

Ziegler korábban a *The Economist* ún. Banyanrovatának Ázsia-szakértője volt, ezért műveltségéről és tájékozottságról árulkodó esszéit öröm olvasni. Mindazonáltal jó pár írásának nem sok köze van az Amurhoz, de még a Távol-Kelethez se. Sokat megtudunk a burjátokról (Oroszországban és Mongóliában élő népcsoport) és a dzsürsükről (mandzsúriai nomád nép), de Kijev tatárok általi kifosztásáról, 19. századi orosz politikáról és Hawaiiion élő oroszokról is, továbbá rengeteget a halakról, darvakról és más vadon élő állatokról.

Kína Csin, Jüan és Qing dinasztiái Mandzsúriában és Mongóliában keletkeztek, és Ziegler elmagyarázza, hogy évszázadokon át mennyivel fontosabbak voltak a távol-keleti erőforrások a kínaiak számára a messzi Szentpéterváron uralkodó cárokhoz képest. Részletesen tárgyalja a 17. századi nyercsinszki szerződés fontosságát, mely több mint kétszáz évre korlátozta Oroszország mongóliai és mandzsúriai befolyását.

⁸ Híres világjáró kerékpárosok, akik kalandjaikat sikeres könyvekben örökítették meg.